

10. Opis projektu.

W 1987 roku artykuł Ronalda Fabera, Thomasa O'Guinna i Raymonda Krycha pt. „Compulsive Consumption” rozpoczął szerszą dyskusję nad naturą i uwarunkowaniami zaburzeń związanych z kupowaniem i konsumpcją. Z jednej strony problematyką tą zaczęli interesować się psychologowie i psychiatrzy, dopatrujący się w tego typu zaburzeniach znamion uzależnienia behawioralnego lub utraty kontroli nad impulsami. Z drugiej strony socjologowie i interdyscyplinarni badacze konsumpcji skupili się nad rozpoznaniem społecznych uwarunkowań tych zaburzeń, traktując je jako nieracjonalne formy zachowań konsumenckich.

Jak wynika z danych Krajowego Rejestru Długów, 15 krotnie wzrosło zadłużenie Polaków w wieku 18-25 lat widniejących na liście dłużników między 2013 r. a końcem I półrocza 2020 r. (wzrost z 42,8 mln zł do 642,5 mln zł). W tym samym czasie łączne zadłużenie Polaków od 18-ego roku życia zwiększyło się 3,5 krotnie (wzrost z 13,7 mld zł do 47,7 mld zł).

W grupie wiekowej 18-25 lat nastąpił również największy procentowy przyrost liczby nierzetelnych dłużników, bo aż o 402% między 2013 r. a I półroczem 2020 r. W pozostałych grupach wiekowych ten wzrost oscylował między 19 % a 43%.

Z licznych badań i analiz wynika, że młodzi ludzie, których dotyczą kłopoty finansowe, albo już je mają, powiększają swoje zaległości w znacznie szybszym tempie, niż starsze pokolenia. Do najważniejszych problemów finansowych młodych ludzi należą: brak oszczędności, brak edukacji finansowej, życie „ponad stan” a ostatnio także pandemia. Często wskazywane są również alimenty (jako zobowiązanie). W instytucjach bankowych i parabankowych młodzi ludzie najczęściej biorą kredyty konsumpcyjne oraz karty kredytowe i tylko 1% stanowią kredyty hipoteczne (najczęściej mieszkaniowe). Osoby młode na ogół osiągają niższe zarobki, a ich zatrudnienie jest niestabilne, co znacząco utrudnia dostęp do kredytów, zwłaszcza hipotecznych. Problem ten może się nasilać w szczególności w obrębie większych aglomeracji miejskich, z wyższymi cenami mieszkań.

Zadłużenie i zaciąganie kredytów w warunkach gospodarki wolnorynkowej są zjawiskiem całkowicie normalnym przede wszystkim wówczas, gdy tego typu podejmowane jest świadomie. Zjawisko zasięgu i wysokości zadłużenia należy oceniać właśnie z tego punktu widzenia. Wzrost zasięgu zadłużenia wśród młodzieży sam w sobie nie może być traktowany tylko jako problematyczny, lecz także jako wyraz wzrastającej kompetencji w obchodzeniu się z kredytami. Wysokość zadłużenia sama w sobie również niewiele mówi. Dopiero porównanie zadłużenia ze stanem majątkowym i dochodami młodzieży może doprowadzić do sformułowania wniosków. Nadmierne zadłużenie oznacza, że kredytobiorcom po opłaceniu rat kapitałowych wraz z odsetkami w określonym okresie nie pozostaje wystarczająca ilość środków finansowych do zaspokojenia potrzeb podstawowych. Granice określają obecnie tzw. wolna kwota od zajęcia komorniczego lub pomoc społeczna. Nadmierne zadłużenie i jego wzrost stanowią poważny problem dla jednostki, jak również dla wierzyciela, szczególnie wówczas, gdy występuje ono w dłuższej perspektywie czasowej.

Ponadto zadłużenie może stać się problemem społecznym, gdy w końcowym efekcie społeczeństwo musi udźwignąć konsekwencje tego zadłużenia.

Jaki zatem związek ma konsumpcja kompensacyjna z zadłużeniem młodych osób? Tym bardziej w okresie pandemii Covid-19, kiedy wiele ludzi, a w szczególności tych będący na początku kariery zawodowej, traci pracę i środki do życia?

Jako konsumpcję kompensacyjną rozumiemy takie zachowanie zakupowe i konsumpcyjne, które: „[...] w pierwszym rzędzie nie służy celom, którym poświęcone jest zwykle to samo zachowanie, lecz powinno kompensować deficyty, które powstały z nierozwiązania zupełnie innych problemów. Kompensacyjny zakup może pełnić np. funkcję ucieczki kupującego od stresu zawodowego czy prywatnych rozczarowań. Wówczas dane dobro nie jest kupowane ze względu na jego wartość użytkową (lub nie głównie z tego powodu), lecz ze względu na zaspokojenie, które kupującemu dostarcza akt zakupu przy jednoczesnym oczekiwaniu, że to zaspokojenie pozwoli na zniwelowanie frustracji, która powstała przez nierozwiązany problem.”¹

Kompensacyjne kupowanie, nie tylko dla młodych ludzi, będzie problematyczne wówczas, gdy staje się dominującym źródłem poczucia własnej wartości i potwierdzania tej wartości, a jednocześnie zastępuje pod tym względem inne działania podejmowane w społecznym kontekście, które zwykle prowadzą do oceny wartości własnego „ja” poprzez osoby trzecie.

Kupowanie kompulsywne i kompensacyjne pozostaje w opozycji do kupowania racjonalnego, przynajmniej w rozumieniu pozytywistycznego paradygmatu badań nad zachowaniami konsumenckimi. W świetle teorii racjonalnego wyboru jednostka wybiera te działania, które maksymalizują odnoszone korzyści, a minimalizują koszty, co warunkowane jest dostępnością zasobów i ramami instytucjonalnymi. W odniesieniu do zachowań konsumenckich za racjonalne można uznać te, które prowadzą do wyboru dóbr optymalnie zaspokajających potrzeby ekonomiczne przy użyciu możliwie niskich środków pieniężnych².

Różnicę między konsumpcją racjonalną, kompensacyjną i kompulsywną można wyjaśnić także na podstawie koncepcji Jana Szczepańskiego, wyróżniającego potrzeby rzeczywiste, otoczkowe i pozorne. Potrzebami rzeczywistymi są te, które wynikają z faktycznego stanu braku czegoś. W przypadku potrzeb otoczkowych nad potrzebami rzeczywistymi górują otoczki, tj. cele dodatkowe, które konsument chce osiągnąć, zaspokajając potrzeby rzeczywiste. Potrzeby pozorne pozbawione są elementów rzeczywistych i składają się wyłącznie z otoczek³.

Celem badań jakościowych w postaci zogniskowanych wywiadów grupowych (FGI) wśród młodych mieszkańców Wrocławia (18-26 lat) jest sprawdzenie współistnienia lub nasilenia się współwystępowania obu tych zjawisk (postępującego zadłużenia młodych ludzi oraz

¹ Elmar Lange, "Konsumpcja kompensacyjna, zakupoholizm oraz zadłużenie dzieci i młodzieży". Roczniki Nauk Społecznych 4:115-130.

² Grzegorz Adamczyk*. MŁODZIEŻ W POLSKIM SPOŁECZEŃSTWIE. KONSUMPCYJNYM. MIĘDZY KONSUMPCJĄ RACJONALNĄ, KOMPENSACYJNĄ A KOMPULSYWNA. ROCZNIK LUBUSKI Tom 44, cz. 1, 2018.

³ Jan Szczepański, Konsumpcja a rozwój człowieka: wstęp do antropologicznej teorii konsumpcji, Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 1981.

konsumpcji kompensacyjnej) w obliczu postępującego kryzysu gospodarczego ze względu m.in. na pandemię.

Autorka zamierza wykazać, że racjonalność oparta na przekonaniu, że „należy oszczędzać w trudnych czasach” ustępuje miejsca działaniu opartym na zasadzie „coś mi się od życia należy” szczególnie wśród młodych osób. Dodatkowym czynnikiem, który może zachęcać do irracjonalnego „pocieszania się poprzez wydawanie” jest śmiertelność w okresie pandemii. I choć źródła medyczne wskazują, że głównie dotyczy ona osób starszych, to jednak media wciąż donoszą o nowych przypadkach zgonów.

Ponadto planowane analizy stanowią kontynuację wcześniejszych badań autorki nad wiedzą, opiniami i oczekiwaniami młodego pokolenia wobec konsumpcji, prowadzoną w ramach monografii przedstawionej w ramach procedury habilitacyjnej.

W dalszej kolejności planowane są kolejne badania, w oparciu o zagadnienia, które wynikną z wywiadów grupowych, dalsze ich pogłębienie w ramach analiz ilościowych, także w ramach innych aglomeracji. Takie badania autorka planuje przeprowadzić, jeśli pozytywnie zostaną rozpatrzone starania w ramach konkursu OPUS 24, który przeprowadza cyklicznie Narodowe Centrum Nauki.